

interesse for historie og demografi, vil bogen sikkert især have værdi gennem de fremlagte empiriske tidsserier og gennem præsentationen og den kildekritiske vurdering af de underliggende persondata. Metodiske innovationer på det demografiske område ligger det tungt med, det samme gælder desværre i en del tilfælde beherskelsen af eksisterende metodik. Derimod formelig bugner værket med spændende ideer til projekter på det socialhistoriske område.

Hans Oluf Hansen

Industrielle Welt. Schriftenreihe des Arbeitskreises für moderne Sozialgeschichte: Sozialgeschichte der Familie in der Neuzeit Europas. Neue Forschungen herausgegeben von *Werner Conze*. Stuttgart, Ernst Klett Verlag, 1976. 401 s.

I den bølge af befolknings- og socialhistoriske undersøgelser, der er væltet frem i de senere år, har tysk historieforskning spillet en meget beskeden rolle, og man har hidtil kun mærket lidt til, at franske, amerikanske og engelske nydannelser på disse områder overhovedet er blevet bemærket i Vesttyskland.

Den foreliggende bog er en samling af indlæg fra en konference i Bad Homburg i 1975. Den indeholder dels en række udenlandske bidrag fra etablerede forskere inden for emnet fra England, Sverige, USA og Kanada, dels otte foredrag – i bearbejdet og udvidet form – af tysktalende forfattere.

Mens de ikke-tyske bidrag for det meste indeholder synspunkter og refererer undersøgelser, som de pågældende tidligere har fremlagt andetsteds, således at der ikke er grund til at gå nærmere ind på dem her, giver de tysk-østrigske bidrag en udmærket mulighed for at få nærmere kendskab til igangværende parallel forskning inden for socialhistoriske aspekter af familie- og husstandsstruktur.

I det første af disse gennemfører *Hans Linde* en begrebsmæssig eksercits og opstiller en forskningsoversigt over tidligere tyske opfattelser af befolkningsforholdene ved overgangen fra et landbrugs- til et industrisamfund. Der lægges især vægt på mere teoretisk orienterede forklaringer, og empirisk kvantitativt materiale er ikke inddraget i oversigten.

Bogens største indlæg er forfattet af *Michael Mitterauer*, der foretager en testning af sociologers opfattelse af, at familien (husholdningen) i forbindelse med industrialiserings- og urbaniseringsprocesser underkastes et »funktionstab«, d.v.s. ophører med at være f. eks. produktions- og forsørgelsesenhed – et emne, som i mere spekulativ form også er behandlet i bogen af *Hans Medick*. Ud fra et stort østrigsk materiale, der i tid spænder fra 1497 til 1882 og omfatter områder med meget forskellig erhvervs sammensætning, kan Mitterauer dels genfinde en række af de tendenser i familiestrukturen, der kendes fra nyere undersøgelser fra andre lande, dels vise, at også i en førindustriel periode er det muligt at finde områder, hvor familiestrukturen afviger fra det typiske mønster. Således findes der usædvanligt mange kvinder i spidsen for husstande i sogne med vindyrkning, mens bjergværksdrift til gengæld ændrer kønsproportionen i retning af mange mænd, der som ugifte eller enkemænd har egen husholdning. Undersøgelsen giver et godt indtryk af, hvor forskelligtartede forholdene kunne være, men fremstillingen forekommer mange steder unødvendigt detaljeret og ville have vundet ved i teksten at have gjort mere direkte brug af det som bilag vedføjede tabelmateriale.

Et kort bidrag af *Adelheid Gräfin zu Castell* beskriver på grundlag af offentlig statistisk tidligere kendt forskning vedrørende den demografiske transition – overgangen til lav frugtbarhed og dødelighed – i Tyskland. Det fremhæves, at børnebegrænsningen tidligst slår igennem i byernes middelstand.

Beslægtet hermed er *Heilwig Schomerus'* undersøgelse af forskelle i frugtbarheden hos 670 maskinarbejderægtespar, der opdeles efter deres sociale oprindelse. Her savnes dog en redegørelse for, om de fundne forskelle virkelig afviger signifikant fra hinanden, og det er derfor vanskeligt at se, hvilken værdi der kan tillægges resultaterne.

Blandt de tysksprogede forfattere er *Arthur Imhof* den, der er stærkest påvirket af den nyere franske og engelske forskningstradition. Ud fra en »Ortssippenbuch« fra Heuchelheim mellem Kassel og Frankfurt am Main, hvis kildeværdi ikke er nærmere omtalt, gennemføres en familierekonstruktion for perioden 1691–1900. Blandt resultaterne er de mest bemærkelsesværdige en midlertidig stærk nedgang i frugtbarheden i årene 1721–50 og et ringe antal fødsler i ægteskabernes ni første måneder før år 1800.

Walter Schaub's bidrag har især interesse ved hans forsøg på at sætte de demografiske begivenheder ind i et videre socialhistorisk perspektiv. Han analyserer indkomst- og boligforhold for købmands-, håndværker- og arbejderfamilier i Oldenburg by i 1743 og 1870 i nær sammenhæng med familiestruktur og social og geografiske rekruttering. Materialet er ret spinkelt, men metoden anviser frugtbare veje for fremtidig forskning.

Bogens sidste bidrag af *Karin Hausen* afviger enmæssigt en del fra de øvrige. Det indledes med en analyse af samtidige forfatters opfattelse af køns karakteristika gennem det 18. og 19. århundrede og er i øvrigt en teoretisk præget fremstilling af kvindens sociale rolle i den samme periode uden empiriske belæg af betydning.

Samlet viser bogen, der tillige er forsynet med en fyldig litteraturliste, en betydelig bredde rent enmæssigt i den tyske familiehistoriske forskning, men mere originale synspunkter finder man ikke hos de omtalte forfattere.

Hans Chr. Johansen

Oliver Thomson: Mass Persuasion in History. An Historical Analysis of the Development of Propaganda Techniques. Edinburgh, Paul Harris Publishing 1977. 142 s.

En række historiske skildringer, der både beskriver og analyserer udviklingen i forskellige former for propagandateknik fra Oldtiden til det 20. årh., fremlægges i denne komprimerede – og mange steder alligevel særdeles reflekterende – fremstilling af *Oliver Thomson*, der er tilknyttet Glasgow universitetets medieforskningsafdeling. Med eksempler fra det romerske kejserrige, pavedømmet, reformations- og revolutionstiden, det 19. årh. og det 20. århundredes fascisme, kommunisme og maoisme fortælles om medier, budskaber og effekter. Fremstillingen er i sin strukturering af stoffet tilstræbt tværvidenskabelig og lige så relevant for den journalist, politolog, sociolog, psykolog eller reklameforsker, der vil tage »omvejen over historien« med, som for faghistorikeren.

Bogen viser fortjenstfuldt, at også demokratiet har sine propagandateknikker, og at det til forskel fra andre samfundssystemer blot giver større adgang for *forskellige* befolkningsgrupper, som – bevidst eller ubevidst – udnytter denne situation til holdningsbearbejdelse ud fra egne normer. Svaret til dem, der – let naivt – foruroliges eller forarges over dette enkle forhold, er ifølge forfatteren alene at bevidstgøre publikum om, at forskellige grupper i samfundet forsøger at manipulere det, og klargøre for publikum, hvorledes, hvornår og hvorfor denne manipulation foregår. Det eneste middel til at undgå diktatur i smag, holdning og politik er at oplyse publikum om de demokratiske samfunds manipulationsmekanismer (thi at denne oplysning kan gives er netop disse samfunds særkende og styrke). Gennem en sådan oplysning kan der opbygges en form for immunitet mod manipulationen. *Oliver Thomsons* bog er et relevant middel i denne forbindelse. Uden for fagfællers kreds er det måske bogens største styrke.